

עטרת בעלה

- כיסוי ראש האשה באור פנימיות התורה -

- א. פתיחה
- ב. "הצנע לכת" – ערך הצניעות בתורה
- ג. צניעות השיער – תלוית הקשר
- ד. "החכם עיניו בראשו" – כיסוי הראש כביטוי להתמסרות
- ה. כיסוי ראש מלא – עבודת הצדיקים
- ו. תיקון המודעות
- ז. מודעות טבעית: מעבר לכיסוי הראש
- ח. הערת סיום על פאה נוכרית

א. פתיחה

ההלכה מחייבת כל אשה נשואה להסתיר את שערותיה בכיסוי ראש. לאורך כל הדורות היה כיסוי ראש האשה מאפיין מובהק של נשות ישראל, סמל לצניעותן, מסירותן ויראת השמים שלהן. כמו כל פרט ופרט בתורה, אף את נושא כיסוי הראש ניתן להבין במספר מישורים. ענייננו כאן הוא להתעמק בו מנקודת מבטה של פנימיות התורה – הקבלה והחסידות.

פנימיות התורה כשמה כן היא: ביטוי של הרובד הפנימי והנסתר של מצוות התורה ומושגיה, המהדהד את הרבדים הפנימיים בתוכנו. בדורנו, גדל הצמא להבין ולחוות את טעמם הרוחני והנפשי של הדברים, עד כדי קושי גדול לקבל רעיונות – וכל שכן, הוראות – מבלי שמורגשת נקודת העומק הפנימית שלהם.¹ לימוד ההסברים הקבליים והחסידיים של תכני היהדות מאפשר להבינם במישורים רוחניים ונפשיים, לחוש את הלב המפעם בתוכם ולבחון כיצד הם נוגעים ללבנו.

* עריכה: ניר מנוסי, איתאל גלעדי.

1. ר' אייזיק מהומיל, גדול ה'משכילים' של חסידי ה'ב"ד, אמר כי בעת מתן תורה היינו צריכים לאמץ את רז מלאכי השרת "נעשה ונשמע", אך לקראת דור הגאולה תיקון נשמתנו יעשה דווקא דרך הקדמת הנשמע לנעשה – קיום מצוות מתוך הבנה פנימית שלהם. ראו: הרב יצחק גינזבורג, 'לב לדעת' (גל עיני, תשנ"ה), ביאור ח' למאמר 'פרק בעבודת ה', עמ' מד-מו.

דבר זה תקף באופן מיוחד לגבי עניינים שממבט ראשון נדמים, לפחות לחלק מהאנשים, סתומים או מיושנים, כמו כיסוי ראש האשה. כפי שננסה להראות, אף נושא זה צופן בחובו רבדים נסתרים ועמוקים הקשורים באופן ישיר בחיי הנפש שלנו. בנוסף, קשת הנושאים הנפרשת מתוך העיון בנושא זה חורגת אל מעבר לתחום הנשים ונוגעת גם לגברים.

ב. "והצנע לכת" – ערך הצניעות בתורה

חיוב האשה הנשואה ללכת בכיסוי ראש הוא אחד מגדרי הצניעות שהאשה חייבת בהם. יסודו בקביעות חז"ל כי "שער באשה – ערוה"², וכי אסור מן התורה לאשה נשואה לצאת לשוק וראשה פרוע.³ אולם לפני שנתמקד במאפייניו הייחודיים של גדר זה, עלינו להתבונן מעט במשמעות ערך הצניעות בתורה בכלל.⁴

ראשית כל, מה פירוש המלה "ערווה"? "עירווי" פירושו **גילוי**,⁵ ואם כן "ערווה" משמעותה **דבר מגולה** (כמו הביטויים הקרובים לה "ערם" ו"עריה"⁶). כיצד אפוא משמשת המלה ערווה כינוי לאזורים המכוסים דווקא (עד שניתן לדבר על "**גילוי ערוות**")? ההסבר הוא שהא בזה תליא: אנו מזהים כחשוף בדיוק את הדבר שאנו מצפים שיהיה מכוסה. הדברים המגולים תמיד, כמו הפנים או

2. ברכות כד, א.

3. כתובות עב, סוף עמ' א, עפ"י במדבר ה', יח.

4. למעשה, אף הביטוי "שער באשה ערוה" (ברכות כד, א) מופיע לראשונה במסגרת דיון רחב בנושא צניעות: "אמר רבי יצחק, טפח באשה ערוה... אמר רב חסדא: שוק באשה ערוה, שנאמר 'גלי שוק עבְרֵי נְהוֹת' (ישעיה מ"ז, ב) וכתוב 'תגל עֶרְוַתְךָ גַם תִּרְצָא חֶרְפְּתְךָ' (שם מ"ז, ג). אמר שמואל: קול באשה ערוה, שנאמר 'כי קולך ערב ומִרְאֵיךָ נְאֻה' (שיר השירים ב, יד). אמר רב ששת: **שער באשה ערוה**, שנאמר 'שְׁעָרְךָ כְּעֶדֶר הַעֲזִים' (שם ד, א; ו, ה)".

קטע זה לקוח מסוגיה בנושא דיני תפילה, ומפרט את חלקי האשה כנגדם אסור לקרוא קריאת שמע. כפי שניתן לראות, הביטוי "שער באשה" הוא חלק מסדרה של "ערוות" פרטיות באשה הכוללת גם "שוק באשה" ו"קול באשה". הביטוי הראשון, "טפח באשה ערוה", הוא ביטוי כללי המבטא את שיעור הגילוי הנחשב בלתי-צנוע. בלשון רבי שניאור זלמן מליאדי, בעל שולחן ערוך אדה"ז (או"ח ע"ה, א): "טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסות ערוה הוא אפילו היא אשתו מפני שמביא לידי הרהור כשמסתכל בו ולכן אסור לקרות [קריאת שמע] ולהתפלל כנגדו".

ראוי לציין שלפי ספר הזהר (ג', קמב, א) ישנם באשה לא רק את שלוש הערוות הפרטיות הנ"ל כי אם חמש ערוות, המשתלשלות מחמישה "דינים" בנפש. שתי הערוות הנוספות הן "יד באשה" ו"רגל באשה". האר"י (עץ חיים' שער כ"ה, דרוש ב', מ"ק) מסביר שהסיבה שלגבי שתי אלו לא נאמר בגמרא שהן ערווה היא ששני דינים אלו נמתקו כבר, או במלים פשוטות יותר, שהערווה שבהן אינה מעוררת את היצר באותו אופן כמו אצל הראשונות (הגם שעדיין אסור בהחלט להסתכל בכוונה אף באצבע קטנה של אשה או בעקבה, כמפורש בגמרא לעיל).

5. ראו רש"י על בראשית מ"ב, ט.

6. יחזקאל ט"ז, ז ומקומות אחרים.

כפות הידיים, אינם מפתיעים כאשר הם גלויים; כאשר אזור שהוא בדרך כלל מכוסה מתגלה פתאום, או-אז נכנה אותו "ערווה"⁷.

במישור נוסף, קשורה המלה ערווה במלה עֶרֶב, כלומר מענג את החושים.⁸ הקביעה "קול באשה ערוה" למשל (הנאמרת בסמוך ל"שיער באשה ערוה"), מיוסדת על הפסוק משיר השירים "כי קולך עֶרֶב".⁹ הגדרת אזור בגוף כערווה היא אם כן תוצאת היותו ערב לאוזן או לעין¹⁰ (ובמידה מסוימת גם להיפך – הגדרתו כערווה והסתרתו מחזקת את מסתוריותו והגו).¹¹

לפי פשט ההלכה, הסיבה שהאשה מחויבת בשמירה על גדרי הצניעות היא כדי לא להכשיל גברים בהרהור עבירה.¹² זו גם הסיבה הפשוטה לכך שגברים חייבים בפחות גדרי צניעות מנשים: על-פי רוב, נשים פחות מופעלות ממראה חיצוני גרידא, ולכן יש פחות לחשוש מהרהורי עבירה אצלן.¹² הסבר זה, המציג את נושא הצניעות כמיועד להגן על הגבר, שייך למישור הנגלה של התורה. כאשר אנו עוברים למישוריה הפנימיים, מתגלים שני אופנים נוספים להבנתו, זה פנימי מזה.

במישור הפנימי הראשון, ערך הצניעות קשור ישירות באשה ומשרת אותה בעצמה. הצנעת גוף האשה נועדה להעתיק את המבט – הן של האשה והן של סובביה – מחיצוניותה לפנימיותה, ולשדר מסר כי רב בה הנסתר על הגלוי, כי הנשמה הנסתרת היא העיקר והגוף הנגלה טפל לה. בנוסף, אך לא פחות חשוב מכך, פועלת הצנעת הגוף לייקר את הגוף ולקדשו, לאותת כי הוא רכושה הבלעדי של האשה הנמסר ברצונה ולבן-בריתה בלבד.

המושג הקבלי המרכזי המסביר מבחינה רוחנית את הפגם שבחוסר הצניעות הוא 'נייקה לחיצונים'. המונח 'חיצונים' הוא כינוי לכחות הנתפסים לחזות החיצונית והשקרית של הדברים, הקליפות הגסות העוטפות כל דבר ומסתירות את פנימיותו. כחות אלו משולים למעין 'חידקים' רוחניים

7. לכן ערות השוק בגמרא דלעיל (הערה 4) נלמדה מגזירה שוה בין "גלי שוק" ו"תגל עֶרְוֹתָךְ".

8. במספר מקומות מתחלפות האות וא"ו והאות ב"ת כשאינה דגושה. המקרה המובהק ביותר הוא הביטוי במשנה "ענוה" (פאה א', ב; ו', ז), שיכול להתפרש גם כ"ענבה" (ראו פירושי רמב"ם ורבי עובדיה מברטנורא למשניות אלו).

9. שיר השירים ב', יד.

10. כך מסביר רש"י בגמרא את הקישור בין "קולך ערב" ל"קול באשה ערוה": "מדמשבח לה קרא בגוה, שמע מינה תאוה היא [מכך שמשבח אותה המקרא על כך, למד מזה שתאוה היא]."

11. ראו: שולחן ערוך אדה"ז, א"ח ע"ה, א. הרהור עבירה הוא בעצמו עבירה, ומבחינה מסוימת אף קשה מעבירה בפועל. בנוסף, יש גם לחשוש שיגיע לכדי מעשה, במקרה זה – גילוי עריות או הוצאת זרע לבטלה [ראו סנהדרין צב, א: "כל המסתכל בערוה קשתו ננערת (אברו מתעורר), שנאמר 'עֲרִיָה תַעוֹר קֶשֶׁתָךְ' (חבקוק ג', ט)].

12. אין להסיק מכך שנשים אינן מהרהרות בגברים כלל, או כי גברים אינם חייבים כלל בגדרי צניעות. רבי יהודה החסיד (ספר חסידים, סימן תריד) קובע בפירוש כי "מכל שהאיש מוזהר [מלראות ולשמוע באשה מטעמי צניעות] אשה מוזהרת [מלראות ולשמוע באיש]", כלומר האשה חייבת אף היא לשמור עיניה וכדומה. אלא שבכל זאת יש פער ידוע בין השפעתם של גילויי חוסר-צניעות באשה על גברים, לבין מידת ההשפעה של חוסר צניעות בגבר על נשים, ופער זה משתקף גם בהלכה.

המחפשים בכל דבר את נקודת התורפה שלו, 'מתעלקים' עליו ומרוקנים אותו מלח חיותו. כטפילים הם נתפסים לטפל שבדברים והופכים אותו לעיקר. כאשר משהו נגוע בחיצוניות או בגסות כלשהי הוא מתואר כמספק "יניקה לחיצונים" – הוא נותן לנחות אלו פגם בגינו הם יכולים לתפוס אותו.

אחד הדברים המספקים יניקה לחיצונים הוא חוסר-צניעות. חשיפת הגוף פותחת פתח להסתכלות החיצונית להתמקד בשטחי ובטפל שבנו, לנכסם כביכול לעצמה ולהתחזק על חשבונם (תוך החלשתנו שלנו).¹³ מי שבעיקר פגיע לארס של הסתכלות זו הן הנשים,¹⁴ שתרבות הרחוב החיצונית מחפשת בכל עת דרכים לחושפן ולהציגן לראווה. הצנעת הגוף מגוננת על האשה ממבט חיצוני זה ולא מאפשרת לו להדבק אליה ולהחלישה.¹⁵

לבסוף, ברובד העמוק ביותר, יש לראות את ערך הצניעות לא כמשרת במיוחד את האיש או את האשה, אלא כשייך לגברים ונשים באופן שווה.¹⁶ נשים לב שהשורש צ.נ.ע מופיע במקרא פעמיים בלבד: בפסוק "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצניע לכת עם אלהיך",¹⁷ ובביטוי "ואת צנועים חכמה".¹⁸ והנה, בשני ביטויים אלו מושג הצניעות אינו מופיע כלל ביחס לצניעות מינית, אלא בהקשר הרחב ביותר האפשרי – כמסמל את מידות

13. כלל זה תקף במיוחד לגבי השיער (ראו: כתי האר", 'שער הכוונות', דרושי ברכת השחר; צמח-צדק, 'דרך מצוותיך', מצות תגלחת מצורע קה, א). כפי שבמישור הגשמי טפילים דרכם להסתתר בין השערות, כן במישור הרוחני השערות נוחות יותר לאחיזת החיצונים. ניתן להבין דבר זה דרך שימת לב לרושם הנפשי שעושה שיער הראש על המתבונן בו: בשל קרבתן לפנים מצטיירות השערות כחלק בלתי-נפרד מהאישיות. דרך סידורן וקליעתן, התספורות שעושים להן, האופנים בהם מכסים או מגלים אותן וכו', כל אלו יוצרים את הרושם – האשלייתי – שהם מבטאים משהו מהאדם עצמו. מסיבה זו, מהוות השערות קרקע פורייה להתעסקות והתפעלות חיצוניות.

14. ראו לדוגמה כתי האר", 'עץ חיים', שער כ"ב, פרק ב.

15. ליתר דיוק, לחוסר-צניעות יש שני צדדים – צד הצופה וצד הנצפה. היות האשה חשופה יותר למבט החיצוני היינו דווקא מהצד הנצפה. מצד הצופה לעומת זאת המצב הפוך: האיש הוא הפגיע יותר להשפעת החיצונים, ומתפתה בקלות רבה יותר להסתכל על הדברים באופן גשמי. תיקון האשה בעניין זה הוא להתלבש צנוע, ותיקון האיש הוא לתקן את חוש הראיה שלו – להעלותו מחוש התר אחר החיצוניות לחוש החוזה בפנימיות.

16. נדייק: בפירוש יש קשר מהותי בין צניעות לבין נשיות (שעל כן דווקא אשה צדיקה בהז"ל מכונה פשוט "אשה צנועה", מה שאין כן לגבי איש צדיק). מקור הצניעות בנפש קשור ברובד הנעלה ביותר הנקרא 'רישא דלא אתידע' (או בקיצור, 'רדל"א), שהוא שורש החלק הנקבי בנפש. הקשר העצמי בין האשה לבין הצניעות מתבטא בכך שהאיש לפעמים נדרש להתבלט בעניינים של קדושה, כלומר להיות מעט בלתי-צנוע, אך אין כמעט מצב כזה אצל האשה (רק במקום מסירות נפש על קידוש ה' ממש כמו חנה ושבעת בניה, שאז גם על האשה להפגין את קדושתה). עם כל זאת, ניתן לדבר על צד נשי באיש, שבגינו תקף הקשר המהותי בין נשיות לצניעות אף לגבי הגבר. להרחבה, ראו הערה 50 להלן.

17. ה. חז"ל אמרו על פסוק זה כי הוא מתמצת את התורה כולה לכדי שלושה עיקרים (מכות כד, א). עוד לגבי פסוק זה ראו המאמר 'הצנע לכת', בתוך: אופיר שוורצבוים ועמיחי סדן, 'כתנות אור' (מושב נחלים: מכון מופת, תש"ס), עמ' 239-256.

18. משלי י"א, ב.

השפלות וההכנעה בהן צריך להתהלך עובד ה' בעולם.¹⁹ בהקשר רחב זה, תקף ערך הצניעות לגבי גברים ונשים כאחד, ואף נוגע ברבדים העמוקים ביותר של נשמתם.²⁰

ג. צניעות השיער – תלוית הקשר

נתמקד בנושא כיסוי הראש. כיסוי ראש האשה הוא נושא יוצא מן הכלל בין גדרי הצניעות, שכן הוא תקף לגבי אשה נשואה בלבד.²¹ עד יום נישואיה לא נחשב שיער האשה לבלתי-צנוע, לפחות לא מספיק כדי שיחייבו אותה לכסותו, ומותר לה לצאת בראש גלוי.²² מהיום בו היא נישאת והלאה הופך פתאום השיער לבלתי-צנוע והיא מחוייבת לכסותו לגמרי²³ (ולפי המהדרים אף בתוך הבית²⁴).

19. שתי האותיות העיקריות בשורש **צנע** הן **נע**. כלומר בתוך המלה צנע טמון שורש התנועה, ומכאן הקשר בין צניעות והליכה – "הוצנע לכת". אכן, את המלה **הצנע** ניתן לקרוא **הצדיק נע** – כלומר הצדיק נע-מתהלך בצניעות. לפי חלק מהמדקדקים, השורש צ.נ.ע הוא כמו כ.נ.ע. דבר זה מתקשר עם העובדה שלביטוי "ואת **צנועים** חכמה" יש ביטוי מקביל: "ואת **נוֹעֲצִים** חכמה" (משלי י"ג, י). מחילוף אותיות יפה זה אפשר להבין שהצנוע הוא זה שגם נופץ ברבו, מתוך הכנעה.

20. ראוי לציין ששלוש רמות אלו בהסבר עניין הצניעות הם כנגד שלושת השלבים הבסיסיים שלימדנו מורנו הבעש"ט ביחס לכל עבודה רוחנית: הכנעה, הבדלה והמתקה ('כתר שם טוב', סימן כח): הצלת האיש מהרהור העבירה היא בבחינת הכנעת היצר הרע שלו; שמירת האשה מיניקת החיצונים והדגשת פנימיותה היא בבחינת הבדלה בין הפנים והחוץ שלה (וכן הבדלה בין האיש והאשה, ראו הערה 15 לעיל); חיוב האיש והאשה שניהם ב"הצנע לכת" הוא בבחינת המתקת הדינים של שני השלבים הקודמים והפיכת הצניעות לאמצעי להיבדל עמוק בין האיש והאשה ובין שניהם לבוראם. ראו: הרב יצחק גינזבורג, 'שכינה ביניהם' (גל עיני תשנ"ב), פרק ח'; 'ברית הנישואין' (גל עיני, תשנ"ז), עמ' נד-ס.

21. שולחן ערוך אר"ח ע"ה, ב. איסור זה הוא מדאורייתא ומבוסס על הפסוק "ופרע את ראש האשה" (במדבר ה', יח).

22. על מנת לדייק יותר, יש להבחין בין שלושה סוגי פנויות: **בתולות**, **בעולות מנישואין** (גרושות ואלמנות) ו**בעולות שלא מנישואין**, כדלקמן:

לגבי פנויות **בתולות** יש הסוברים שיכולות ללכת פרועות ראש ('באר היטב' על שו"ע אה"ע כ"א, ב), ויש הסוברים שצריכות ללכת בשיער קלוע, שהוא מין דרגת ביניים בין שיער מכוסה למגולה ('מגן אברהם' על שו"ע אר"ח ע"ה, ב), המדגיש שאין זה מדאורייתא אלא מטעמי צניעות).

לגבי **גרושות ואלמנות**, ההלכה היא שאף הן צריכות לכסות שערותיהן כאשר נשואה, כלומר שמרגע שאשה נישאת היא חייבת בכיסוי ראש גם אם הופכת לפנויה ('באר היטב', שם; במקרים מיוחדים היו שהתירו לאלמנה ולגרושה ללכת בלי כיסוי ראש. ראו: שו"ת 'אגרות משה' אה"ע, א', נז, ד', לב).

לגבי פנויות **שנבעלו שלא מנישואין**, יש שסברו כי חייבות בכיסוי ראש (דעת ה'שבות יעקב', בתור ה'באר היטב', שם), אך הדעה המקובלת היא שלא חייבות ('פתחי תשובה' על שו"ע אה"ע כ"א, ב).

23. שו"ע אדה"ז (ע"ה, ד) מתייחס גם לנוהג להוציא חלק מהשיער, בהתירו לקרוא קריאת שמע כנגד "שערות של נשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן בקצת ארצות". עם זאת, אין בכך בבחינת מתן היתר לכך, ולפי רובם ככולם של הפוסקים אשה נשואה צריכה לכסות את ראשה כיסוי מלא.

24. ראו יומא מז, א: "תנו רבנן שבעה בנים היו לה לקמחית וכולן שמשו בכהונה גדולה. אמרו לה חכמים, מה עשית שזכית לכך? אמרה להם, מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערתי", ועיינו שם. כמו כן, ראו ספר הזהר, ח"ג, קכה, ב - קכז, א: "אתתא דאפיקת משערא דרישה לבר לאתתקנא ביה, גרים מסכנותא לביתא, וגרים לבנהא

עובדה זו מעלה מיד את הקושיה: מאי נפשך? אם שיער האשה בלתי צנוע, שיהא עליה לכסותו משחר נעוריה; ואם אינו בלתי-צנוע – שהרי מותר לה לגלותו בנעוריה – מדוע אפוא שלא תוכל לגלותו גם לאחר נישואיה?! מה משתנה בשיער האשה ברגע נישואיה שהופך אותו, בין לילה, מאיבר גלוי וניכר לאיבר בלתי-צנוע שיש לכסותו?

מובן, שמה שיוצר את ההבדל הוא אובדן הבתולין והפיכת הבחורה לאשת-איש. כמו כן מובן מדוע לגבי אשת-איש – שלקחתה על ידי אחר היא עבירה על האיסור החמור של "לא תנאף" – ישנם גדרי צניעות חמורים יותר מאשר לפנויה. אך לא מובן מדוע וכיצד משפיעים הנישואין על השיער דווקא? מדוע זה שיער הראש הוא שניתן לגילוי לפני הנישואין ומחויב בכיסוי לאחריהם?

מכיוון שאין כל השפעה גופנית ניכרת של אובדן הבתולין על שיער הראש, אנו מחויבים להגיע למסקנה שמדובר בהשפעה מסוג אחר. אין מדובר בשינוי גופני ומוחלט אלא בשינוי רוחני ויחסי, או במלה אחת – תודעתו. חוסר הצניעות שבשיער האשה, מסתבר, אינו כחוסר הצניעות של שאר הגוף, אלא הינו תלוי-הקשר. מה שמשתנה בהפיכת האשה הפנויה לאשת-איש הוא ההקשר במסגרתו נתפס השיער, בתודעתה ובתודעת הסובבים אותה.

מה עושה את השיער ליוצא מן הכלל? דומה כי ייחודו של השיער נעוץ בקרבתו לפנים. הפנים כשמם כן הם – מבטאים את פנימיותו ואישיותו של האדם, ובכך הם אבר ייחודי הנבדל מכל שאר אברי הגוף. זו הסיבה, שבניגוד לגישות ידועות בענייני צניעות בקרב חלק מאומות העולם, אין הפנים נחשבים בהלכה היהודית לבלתי-צנועים ואין כל חיוב לכסותם.²⁵ למעשה, ניתן לראות את הלכות הלבוש הצנוע כולן כנועדות לנתב את המבט מהגוף אל הפנים – מהחיצוניות אל הפנימיות.²⁶

שיער הראש כמו ניצב על קו התפר בין הפנים ושאר הגוף, ולכן ניתן לסווגו כשייך לשניהם. מצד אחד, בהיותו סמוך לפנים וכמו נובע מאחוריהם דרכו להיתפס כחלק מהם. מצד שני, השיער הוא בפירוש חלק מהאחור, ואין בו דבר מתני הפנים, שהם-הם המבטאים את אישיות האדם. ניתן

דלא יתחשבו בדרא, וגרים מלה אחרא דשריא בביתא... ומה בביתא האי, כל שכן בשוקא [אשה המוציאה משערות ראשה לחוץ להיתקן (להתייפות) בו, גורמת עניות לביתה, וגורמת לבניה שלא יתחשבו בדור, וגורמת לדבר האחר לשרות בבית... ומה בביתה כך, כל שכן בשוק].

25. גם כאשר כתוב בגמרא שאין להסתכל בפני כלה (כתובות יז, א), הטעם הפנימי לכך הוא משום שהדבר דומה להסתכלות בפני השכינה, על דרך הנאמר במשה רבינו בהתגלות ה' אליו בסנה, "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים" (שמות ג', ו).

26. היוצא מן הכלל היחידי לכלל זה הוא הנחת ההינומה על פני הכלה בחופה. מעשה זה הינו האירוע היחיד בכל מחזור החיים היהודי בו פני האשה מכוסים. לפי החסידות, הסיבה לכך היא שבעת שהאיש מקדש את האשה עליו לדעת שגם את פנימיותה אין הוא מכיר (ראו: הרב יצחק גינזבורג, 'יין משמח' כרך ב' [גל עיני, תשס"ו], עמ' צט-קא). כשם שהצנעת הגוף ביום-יום נועדה לנתב את המבט אל הפנים-הפנימיות, כך הסתרת הפנים ברגע הנישואין נועדה לנתב את המבט לפני ולפנים אל פנימיות הפנימיות, אל עצמותה הנעלמת של הכלה. ביחס לעצמות הנעלמת אף הפנימיות היא כחיצונית ולכן טעונה כיסוי.

לראות בשיער מעין התגלמות חיצונית של תודעת האדם השוכנת בלבו פנימה. לשון אחר: **השערות הן כהשערות השונות המתרוצצות בראש וכמו גולשות מתוכו החוצה.**

תובנה זו מאפשרת לנו להשיג מעט "חוש" בנושא המיוחד של אי-צניעות השיער. משתמע ממנה, כי בהיות האשה רווקה שערותיה מהוות חלק מפניה ולכן מותרות בגילוי. מרגע נישואיה, לעומת זאת, מתחולל בה שינוי כלשהו שכמו גורם לשערות "להתנתק" מהפנים ולהצטרף לשאר גופה, ולכן היא חייבת לכסותן.

מהו שינוי זה ומדוע הוא צריך להתבטא דווקא בכיסוי השערות? שארית המאמר מוקדשת להתבוננות בהיבטים שונים של שאלה זו.²⁷

ד. "החכם עיניו בראשו" – כיסוי הראש כביטוי להתמסרות

בבואנו להתבונן בנושא כיסוי ראש האשה, אחת השאלות שעלינו להעלות היא, מהי משמעותו של כיסוי הראש בכלל לפי היהדות? לבד מכיסוי ראש האשה, יסוד מרכזי בחיים היהודיים הוא הכיפה (ולעיתים אף המגבעת) שחובש כל גבר יהודי. האם יש קשר כלשהו בין כיסוי ראש האשה לכיסוי ראש הגבר? אם כן, מה ביכולתו ללמדנו על כל אחד מהם?²⁸

בכל הנוגע לנושא כיסוי הראש אנו מכירים שלשה מצבים בהלכה:

27. בתור נקודה ראשונה למחשבה, ראוי להתבונן בהסבר המובא בגמרא (עירובין ק, ב), שהרבי מליובאוויטש הגדיר כ"פנימיות הטעם עפ"י נגלה" ('אגרות קודש' יא, עמ' ר, מכתב תקצב). לפי הגמרא, כיסוי ראש האשה הינו עונש לחוה על חטא עץ הדעת. בלשון הגמרא, "עשר קללות נתקלה חוה" כעונש על חטא עץ הדעת, כאשר אחת מהן היא שעליה להיות "עטופה כְּאֵבֶל". כלומר, כיסוי הראש הוא סוג של סימן אבלות שנועד להזכיר, קודם כל לאשה עצמה, את חטא האשה הנשואה הראשונה – העובדה שהשפיעה לרעה על בעלה (כאשר מכלל זה לומדים כמובן שבכחה גם להשפיע על הבעל לחיוב).

רש"י תורם פן נוסף לטעם זה: "עטופה כאבל", הוא מבאר, פירושו ש"בושה לצאת בראשה פרוע". פירוש זה תמוה לכאורה: האם חטא חוה הוא שהפך את היציאה בראש פרוע למביישת? דומה כי הכוונה היא, שחטא חוה יצר מודעות לבושה אצל האשה הנשואה, ושעל כן היא צריכה להתעטף. על-פי פנימיות התורה, חוויית הבושה עמוקה ונעלית מאד בנפש, וקשורה במדרגת היראה הגבוהה ביותר, "ירא בשת". אכן, אפשר לחוש שמרגע שהאשה מאבדת את בתוליה בידי בעלה מתעוררת בה מודעות חדשה וגבוהה, וזאת בדמות סוג של בושה פנימית שלא הייתה בה קודם לכן. חוויית בושה חדשה זו היא המביאה לאיסוף השערות פנימה – בבחינת כינוס כל ההרהורים החיצוניים – אל תוך לבושי האשה, אל תוך הבית, אל תוך החיים עם בן הזוג.

28. לכאורה, קשה להקיש מהאיש לאשה בענייני כיסוי ראש: כיסוי ראש האיש קשור ביראת שמים, ואילו כיסוי ראש האשה הנשואה קשור כאמור בצניעות. אולם למעשה אין ההבחנה כה מוחלטת, שכן כיסוי ראש האיש קשור אף הוא באופן מפורש בצניעות (שו"ע אדה"ז, א"ח ב', ו; מ"ו, ב), וכיסוי ראש האשה, כמו כל שאר המצוות, קשור אף הוא ביראת שמים. כמו כן, יראת שמים וצניעות הרי קשורים זה בזה: ההוראה "הצנע לכת עם אלהיך" מבטאת את שיא יראת השמים (קיום כל התורה כנ"ל, הערה 17), והשבח "אשה יראת ה' היא תתהלל" נאמר בהקשר לצניעות: "שקר החן והבל היפי" (משלי ל"א, ל). אם מוסיפים לכך את העובדה הפשוטה שהביטוי המעשי הסופי של שני העניינים (החייב לכסות את הראש) זהה, וכן את דברי רבי יהודה החסיד דלעיל שיש בסיס להשוות בין שמירת הצניעות של האיש והאשה (הערה 12), נראה שיש מקום לבחון מה ביכולתנו ללמוד מהגבר לאשה ולהפך ביחס לנושא זה.

- א. בחורה שטרם נישאה אינה מכסה כלל את ראשה.²⁹
 ב. גבר מכסה את ראשו תמיד, אך אין זה כיסוי מלא אלא מכסה את רוב הראש בלבד.³⁰
 ג. אשה נשואה מכסה את ראשה לגמרי.³¹

לפנינו מדרג מעניין, המוביל מאשה רווקה, דרך הגבר בכל מצבי חייו, ועד לאשה נשואה. האשה היהודייה הנישאת חווה את **שתי נקודות הקצה** של מדרג זה, ועוברת ביום נישואיה מקיצוניות אחת (ראש גלוי לגמרי) לקיצוניות השנייה (ראש מכוסה לגמרי); הגבר היהודי, לעומת זאת, נמצא כל ימיו באמצע המדרג, במצב יציב ובינוני (ראש מכוסה חלקית).

מה משמעותו של מבנה זה? נפתח בהתבוננות בכיסוי ראשו של הגבר, ונבחן מה הוא יכול ללמד אותנו על כיסוי ראש האשה. ההסבר הפשוט והמתבקש ביותר של הכיפה הוא, שהיא רומזת לקבלת עול מלכות שמים – מחויבות מלאה לתורה ומצות. המלה **כִּיפָה** היא מלשון **כִּפֶּה**, והיא משקפת את העובדה ש"כפה הקדוש ברוך הוא הר כגיגית על ישראל"³² במתן תורה. בנוסף, היא מבטאת את רצונו של החובש אותה להשתעבד לה, שה' יהיה "מלך בכיפה"³³, ושכך גם הוא כעבד יזכה להיות "עבד מלך – מלך"³⁴ (ולכן עם סוג של כתר על הראש) – למלוך בעצמו על יצר הרע.

על גבי הסבר זה מספק ספר הזהר הסבר נוסף.³⁵ הזוהר מביא את הפסוק "החכם עיניו בראשו"³⁶ ושואל, במה נתייחד החכם שנאמר עליו שאצלו, ודווקא אצלו, העיניים הם בראש? המונח 'עיניים' כאן מובן כמתייחס ל**מודעות**, שהיא כעין המתבוננת בדברים. הפסוק על עיני החכם בראשו מבטא את הרעיון שדעת האדם החכם נתונה תמיד לשכינה האלוקית, השורה ומתגלה בעיקר בשכלו-ראשו. ומה בא להזכיר לנו את השראת השכינה על הראש? כיסוי הראש, שההלכה קובעת שאין ללכת ארבע אמות בלעדיו, כדי שישמש תזכורת מתמדת לחיוב להתמסר לה'.

מהסברים אלו עולה כי כיסוי הראש עניינו לבטא **התמסרות מודעת** למישהו או משהו. אצל הגבר מדובר בהתמסרות לה'; אך מה לגבי האשה? לאור העובדה שבחורה רווקה אינה מכסה את ראשה יש לומר שאצל האשה מבטא כיסוי הראש התמסרות ל**בעל**. אכן, החל מהתנ"ך ישנה הקבלה מפורשת במקורות בין יחס האשה לבעלה לבין יחס כנסת ישראל כולה לקב"ה, המשולים לכלה

29. ראו הערה 22 לעיל.
 30. כך לפי כל גדולי ישראל, וחסידיים במיוחד מקפידים לכסות את רובו הגדול של הראש.
 31. ראו הערה 23 לעיל.
 32. עבודה זרה ב, ב.
 33. על-פי מגילה יא, א.
 34. ילקוט שמעוני בראשית ב', כא.
 35. זהר ח"ג, קפז, ב.
 36. קהלת ב', יד.

וחתן בהתאמה. מסתבר אפוא כי כיסוי ראש האשה אין ענינו צניעות בלבד, אלא גם קבלה מוחלטת ושלמה של ברית הנישואין.³⁷ הוא נועד להסב את מודעות האשה ועיניה תמיד אל נוכחת בעלה.

כעת, מה משמעות העובדה שכיסוי ראש האיש חלקי וכיסוי ראש האשה הנשואה מלא? בפשטות, עולה ממנו כי במובן מסוים, ההתמסרות שאמורה להתקיים בין האשה לאישה היא מוחלטת ושלמה יותר מזו שמצפים מהגבר ביחס לבוראו. כיסוי הראש החלקי של האיש כמו מבטא התמסרות מוגבלת מצדו כלפי בוראו, ואילו כיסוי ראש המלא של האשה התמסרות מלאה מצדה כלפי אישה.

כיצד ניתן להבין פער זה?

ה. כיסוי ראש מלא – עבודת הצדיקים

על מנת לרדת לעומק היחס בין שני סוגי כיסויי הראש (והמדרג הנ"ל בכלל) ניעזר במבנה בסיסי וחשוב מתורת החסידות המפרט את דרגות ההתקשרות האפשריות של כל אשה לבעלה.³⁸

לפי החסידות ישנן שלוש רמות בסיסיות של התייחסות האשה לאיש, ובהרחבה, של זוגיות בכלל. שלוש הרמות מקבילות, בסדר יורד, לשלוש המלים "לו", "עזר" ו"כנגדו", מן הפסוק "ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו, אעשה לו עֵזֶר כנגדו".³⁹

שתי המדרגות הראשונות, "עזר" ו"כנגדו", מבוססות על דרשת חז"ל על הפסוק: "זכה – עֵזֶר; לא זכה – כנגדו להלחם".⁴⁰ אם האיש זוכה (כלומר, נעשה זכאי וראוי לכך), אזי אשתו תהיה בבחינת "עזר" התומך בו, אך אם הוא לא זוכה היא תהיה בבחינת "כנגדו" הנאבק בו.⁴¹ מכאן ש"כנגדו" היא מדרגה שלילית יחסית, ו"עזר" – חיובית. החסידות הרחיבה פירוש זה ודרשה, שאף במלה "לו" הקודמת למלים "עזר כנגדו" ניתן לראות ביטוי לסוג של מערכת יחסים, מדרגה שלישית הגבוהה עוד יותר ממדרגת ה"עזר".⁴² בעוד המלה "עזר" משדרת סיוע ממקום נבדל ועצמאי, המלה "לו"

37. בפנימיות, הצניעות וההתמסרות קשורים קשר אדוק: במבנה הנפש, הצניעות מקורה ב"רישא דלא אתידע" (רד"ל א, ראו הערה 16), הרובד הגבוה ביותר בנפש, שפנימיותו היא אמונה, מלשון אמנה וברית. וראו: הרב יצחק גינזבורג, 'הנפש' (גל עיני, תשס"ז), פרק ד', עמ' עב-עה.

38. ראו: הרב יצחק גינזבורג, 'שכינה ביניהם', עמ' ז-יג, הערת שוליים א; 'ברית הנישואין', עמ' יט-כז.

39. בראשית ב', יח.

40. רש"י על בראשית ב', יח; עפ"י יבמות סג, א.

41. בכל מקום שכתוב בגמרא "זכה" או "לא זכה" פירשה החסידות את המלים מלשון הזדככות. אף כאן, יוצא שהתנהגות האשה היא השתקפות של מידת אי-זיכוכו של האיש, וככל שיזדכך כן תהיה היא יותר מסורה לו. למעשה, כאשר מקבל בעל יחס "כנגדו" בא אליו הדבר בדיוק כדי לזכוכו, ולכתחילה כל אשה צריכה לנקוט ביחס זה לבעלה בדברים שאינו מזוכך בהם (ראו: הרב יצחק גינזבורג, 'שכינה ביניהם', עמ' ח).

42. אף חידוש זה מבוסס על רמז המסתתר במקום אחר בחז"ל. פסוק בספר דברים העוסק במצוות הצדקה לאביון אומר "והעבט תעביטנו ד' מחטרו אשר יחסר לו" (דברים ט"ו, ח). על המלה "לו" שבסוף פסוק זה, אשר נדמית על פניה כמיותרת, דרשו חז"ל (כתובות סז, ב): "לו' זו אשה" (כלומר, מצוות מילוי חסרונו של האביון

מביעה התמסרות מוחלטת, מצב בו האשה לא רק עוזרת לבעלה ממקומה אלא מקדישה עצמה אליו לגמרי. העליה מ"עזר" ל"לו" היא כמו מעבר משותפות של שניים נפרדים להתאחדות של השניים לכדי ישות אחת.⁴³

כאמור לעיל, יחסי האיש והאשה משמשים משל ליחסי כנסת ישראל והקב"ה, וכל תובנה הנוגעת לחיי נישואין ניתנת להקבלה למישור עבודת ה'. דרגות התקשרות האשה לאישה יכולות אם כן ללמדנו אודות דרגות של חיבור לקב"ה. כשעורכים הקבלה זו, יוצא שמדרגות **לו-עזר-כנגדו** מקבילות בדיוק לעבודת ה**צדיק**, ה**בינוני** (כפי שהוא מוסבר בספר התניא⁴⁴) וה**רשע** בהתאמה, כדלקמן:

הרשע מתייחס לקב"ה באופן של **כנגדו**: הוא ניצב מולו כאשה מרדנית ומלאת התנגדות.

ה**בינוני** (היינו אדם המקיים תורה ומצוות בשלמות אך בלבו פנימה מצוי במאבק תמידי בין שני יצריו) הוא בבחינת **עזר**: הוא מתגייס לעזור לקב"ה בכל מאודו אך בה בעת מזהה עצמו כישות עצמאית בעלת רצונות ומאוים משלה.⁴⁵

ה**צדיק** עובד את ה' בבחינת **לו**: הוא מתמסר לחלוטין לה', ואין לו מודעות עצמית נבדלת או רצונות אישיים נפרדים.⁴⁶

נשוב לנושא כיסוי הראש. אם נתבונן במבנה שזה עתה הצגנו, נוכל לראות ששתי המדרגות החיוביות של יחס האשה לבעל – קרי, מדרגת ה"עזר"/בינוני ומדרגת ה"לו"/צדיק – מקבילות מאד לכיסוי ראש הגבר וכיסוי ראש האשה הנשואה, בהתאמה: כיסוי הראש החלקי של האיש

כוללת מציאת אשה עבורו). הם ביססו פירוש זה על סמך גזירה שווה מהפסוק "אעשה לו עזר כנגדו". כלומר, בביטוי "אעשה לו עזר כנגדו" גם המלה "לו" מתייחסת לאשה. אם ממשיכים את הרצף שיוצרות המלים "עזר" ו"כנגדו", הרי שיש לומר ש"לו" מגלמת מדרגה עוד יותר גבוהה ממדרגת העזר, שעל כן היא מופיעה לפנייה.

43. אפשר לומר שמדרגת ה"לו" כלה במדרגת ה"עזר" ומהווה דרגה פנימית מעולה במיוחד במסגרת הנישואין המוצלחים. זה יכול לספק הסבר לכך שחז"ל לא הציגו אותה מפורשות אלא הסתפקו במדרגות ה"עזר" וה"כנגדו". אך מבחינה אחרת ראוי דווקא לומר להיפך – שהיא מהווה דילוג למישור חדש לגמרי של יחסים, יחסי פנים בפנים ממש ששתי המדרגות הקודמות הם בבחינת אחור באחור יחסית אליה. דבר זה יכול להסביר מדוע מדרגת ה"לו" נלמדת דווקא מגזירה שווה: גזירה שווה היא בסוד נסירת-גזירת האיש והאשה ממצב האחור באחור והבאתם ליחסי פנים בפנים שוויוניים.

44. לקושי אמרים, פרק יב.

45. כהוראת הבעל שם טוב שיש לקיים מצוות בתודעה של "מסייע שאין בו ממש" (כתר שם טוב, חלק ראשון קצ"ג, ב), כלומר לראות בה' כמקיים המצוות העיקרי ובעצמנו כעוזרים בעלמא (ואז זוכים לעזרה הדדית ממנו "כמים הפנים לפנים": "אלמלא הקב"ה עוזרו אין יכול לו [ליצר הרע]", קידושין ל, ב).

46. דבר זה תקף בפרט אצל ל"ו הצדיקים שבכל דור.

מזכיר את מציאות הביניים של הבינוני, וכיסוי ראשה המלא של האשה – את התמסרות המוחלטת של הצדיק.⁴⁷

הקבלה זו מאפשרת לנו להשיב על השאלה שהצבנו לעיל – מה פשר היחס בין כיסוי ראש האיש לכיסוי ראש האשה הנשואה? השוואת כיסוי ראש הגבר לבינוני מתיישבת עם מה שמוסבר בספר התניא אודות סוג עבודת ה' של הבינוני: "והנה מדת הבינוני היא מדת כל אדם ואחריה כל אדם ימשוך, שכל אדם יכול להיות בינוני בכל עת ובכל שעה".⁴⁸ כיפת הגבר היהודי מבטאת את מה שמצופה מ"כל אדם" ביחס לקב"ה: להתמסר אליו בדרגה של "עזר", לא יותר. מדוע דווקא הגבר הוא המגלם מדרגה זו? היות ושליחות האיש בעולם היא לצאת החוצה על מנת לכבוש את המציאות, עליו להשאיר מידת-מה של גאווה וישות עצמית גלויה לשם כך.⁴⁹ דבר זה מקביל למציאות הבינוני שיצר הרע עוד קיים בתוכו, ומשתקף בכך שחלק משערותיו גלויות.

לעומת זאת, כאשר אנו מגיעים לתחום היחסים בין האיש והאשה – ושמה ליחסים בין אדם לחברו בכלל – מלמד אותנו כיסוי ראש האשה כי יש לצפות להתמסרות בדרגה של "לו", לעבודה בדרגה של צדיק.⁵⁰ ביחסים זוגיים מסוגלות וצריכות הנשים להיות יותר מ"כל אדם", לשאוף להיות צדיקות גמורות. בהמשך לאמור לעיל לגבי צורך האיש להשאיר בתוכו מעט ישות עצמית, הרי שההפך נכון לגבי האשה: מכיוון שתפקידה אינו לכבוש את המציאות החיצונית אלא לבנות אותה מאחורי הקלעים, אין לה סיבה להותיר חלק מישותה. בכך היא כמו הצדיק המתקן את העולם במסתרים כשלו חלל בקרבו, והדבר משתקף בכך שהאשה אינה מגלה את שערותיה כלל.⁵¹

47. לכאורה, נגזרת מהקבלה זו השוואה בין הרווקה למדרגת ה"כנגדו"; ברם, במקרה זה מדובר ביחס שונה משני הקודמים, שיוסבר בהמשך.

48. תניא, לקוטי אמרים, פרק יד.

49. דבר זה מבואר בפירושו של הבעל-שם-טוב לנושא הפרה האדומה, המטהרת טמאים ומטמאת טהורים: הפרה האדומה היא בחינת הגאווה, שכאשר האדם במצב מרוחק מה' (טמא) יש לה כח להעלותו (מטהרת אותו), אך בהמשך הדרך, כאשר הוא נעשה קרוב יותר (טהור), היא אבן נגף המורידה אותו (מטמאת אותו). ראו: 'כתר שם טוב', ח"ב, סימן שצג. לביאור העניין בהרחבה ראו: ישראל אריאל, 'מן הפרדס' (הלב היהודי, תשס"ז), כרך ב, עמ' קנז-קסב.

50. ראו: הרב יצחק גינזבורג, 'כלל גדול בתורה' (גל עיני, תשנ"ט), עמ' קל ואילך, ובפרט עמ' קלג.

51. השלמה לרעיון זה עולה מהתבוננות במחלוקת בגמרא לגבי מידת הגאווה (סוטה ה, א). לפי דעה אחת אסור שתהיה באדם מידת הגאווה כלל, "לא מינה ולא מקצתה", ואילו לפי הדעה השנייה "תלמיד חכם צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית" גאווה (היינו 1 חלקי 64, מכאן שממילא חלק זה "בטל בששים" אצלו), "ומעטרא ליה כי סאסא לשבולתא [ומעטרת אותו כראש השבולת]". הרמב"ם פסק לפי הדעה הראשונה (דעות ב', ג), אך גדולי החסידות (בעש"ט על התורה, מצורע טז; 'לקוטי תורה' מטות פו, ג) הלכו כדרכם בדרך של "אלו ואלו דברי אלקים חיים" והסבירו ששתי הדעות משלימות, ושעל מנת להגיע לדרגה של "לא מינה ולא מקצתה" צריך "שמינית בשמינית" גאווה מתוקנת לכבוד הבורא, בסוד "ויגבה לבו בדרכי ה'" (רמז לדבר: **ויגבה לבו** עולה 64 בגימטריא, רמז לשמינית שבשמינית).

אפשר לומר ששנות ישראל הנשואות מהוות מין 'סֶמֶן גאולה', המתהלך לפני המחנה וממחיש את המציאות העתידית, בה יתקיים הפסוק "ועמך כלם צדיקים"⁵² – כל אחד ואחת, ללא הבדל בשיעור קומה, יעבדו את ה' במדרגת הצדיק. דבר זה מספק הסבר חדש לכתוב כי "בשכר נשים צדקניות" נגאלנו בעבר⁵³ וניגאל שוב בעתיד.^{54,55}

ו. תיקון המודעות

על מנת להעמיק בהבנת הסוגים השונים של כיסויי הראש עלינו להציג שלישיה נוספת של מושגים, הפעם מושגים הקשורים ישירות בנושא המודעות.

בעוסקנו בתהליך ההתפתחות התודעתית הראויה של עובד ה' ניתן להצביע על שלוש תחנות עיקריות, המוגדרות כמודעות עצמית, מודעות אלוקית ומודעות טבעית:⁵⁶

המונח **מודעות עצמית** הוא מונח שלילי המתייחס לעודף התעסקות עצמית, זו של האדם השקוע בעצמו ומלא בהרגשת ה'אני' שלו. המודעות העצמית השלילית היא נטייתו המולדת של האדם בעולמו. מצב זה הוא תוצאה של חטא "עץ הדעת טוב ורע", המוסבר בחסידות כערבוביה נפשית של טוב ורע שאין האדם מסוגל לצאת ממנה בכוחות עצמו.

מודעות אלוקית נבנית מהסחת הדעת מה'אני' לטובת בקשת ה'. במודעות אלוקית שלמה אין כל הרגשה של 'אני' והמציאות כולה נתפסת כחדורת אור אלוקי. מודעות זו היא בבחינת "עץ החיים", והדרך להשיגה היא לקשר את הנפש עם התורה, "עץ חיים היא למחזיקים בה".⁵⁷ היא נבנית בדרך של 'אתכפיא' – כפייה עצמית המבטלת את המודעות העצמית.

התכלית הסופית של התפתחות המודעות נקראת **מודעות טבעית**, ומהווה שילוב של שני סוגי המודעות הקודמים. היא נוצרת מחלחול המודעות האלוקית לתוך המודעות העצמית עד שזו מיתקנת ומתקדשת. מודעות זו היא בבחינת תיקון חטא עץ הדעת – הפיכת המודעות העצמית

52. ישעיה ס', כא.

53. סוטה יא, ב.

54. ילקוט שמעוני רות ד, המשך רמז תרו.

55. יש מי שעלול לראות בתיאור של התמסרות מוחלטת דבר מאיים ומזיק, מעין "מחיקה" של האישיות, ולומר כי אכן, בדיוק בגלל תחושת ההשתייכות וההתמסרות שבכיסוי ראש, יש בו התנגדות פנימית לכך. אמנם, כל מי שזכה להתחמם לאורם של צדיקים, בראיית עין או בשמיעת אוזן, יודע כי תנועת ההתמסרות של הצדיקים לה' יתברך איננה מבטלת את אופיים הייחודי או פוגמת בחיות ובשמחה שלהם. ההיפך הוא הנכון – דווקא הצדיק מביא לידי ביטוי שלם את אישיותו הייחודית, ללא שהוא שרוי בסבך של התלבטויות ומאבקים פנימיים המכרסמים ביכולת לתפקד מתוך שלמות ושמחה. בדומה לכך, על אף שבן הזוג איננו הקב"ה, עצם היכולת להתמסר בשלמות לתפקיד, ובכך להשתחרר ממאבקי כח וממשחקי כבוד, מאפשרת ל"אשת חיל" למלא את תפקידה בשמחה ולהביא לידי ביטוי מלא את אישיותה וסגולותיה.

56. ראו: הרב יצחק גינזבורג, 'הטבע היהודי' (גל עיני, תשס"ה), עמ' יט-ס.

57. משלי ג', יח.

לטהורה וטובה כפי שהייתה בגן עדן מקדם,⁵⁸ אך הפעם באופן בוגר ו"מחוסן" הכולל את המודעות האלוקית. היא מהווה מעבר משלב ה'אתכפיא' לשלב ה'אתהפכא' – במקום כפיית החושך, הפיכתו לאור.

במידה רבה, תכלית החסידות כולה היא לסלול עבורנו את הדרך מהמודעות העצמית הפגומה שלנו, דרך המודעות האלוקית, ועד למודעות הטבעית המתקנת.

מושגים אלו יכולים לסייע לנו להבין לעומק יותר את נושא כיסוי הראש. הסברנו לעיל, ששערות הראש מהוות מעין איור מוחשי לתודעת האדם. באופן מפורט יותר, מבטאות השערות את המודעות העצמית, שכמו גודשת את הראש ובכל עת נדחפת החוצה כדי שיראו אותה. כאשר אדם מאריך את שערותיו, ועל אחת כמה וכמה אם הוא מסלסל בהן בתסרוקות מיוחדות (כולל לגלחן לגמרי במפגין), נובע הדבר כמעט תמיד ממידה גדולה של מודעות וחשיבות עצמית.⁵⁹

אם שערות הן כמו מודעות עצמית, הרי שכיסויין הוא כמו ביטולה או הנמכתה של המודעות העצמית (דבר זה נכון במובן מסוים גם לגבי גזירת השערות לכדי תספורת פשוטה, אך זה נושא בפני עצמו). למעשה, לפי פנימיות התורה תכלית הצניעות בכלל היא העדר מודעות עצמית.⁶⁰ האדם הצנוע בתכלית הוא בבחינת "רואה ואינו נראה", שבכך שאינו 'תופס' מעצמו אזי כביכול אינו תופס מקום במרחב. הצנעת שיער הראש מגלמת אפוא את שאיפת הצניעות בכללותה להעלותו מעל המודעות העצמית.

אף שהמסלול התלת-שלבי שהצגנו לתיקון המודעות שייך לכל אחד ואחת מישראל, ישנם ביחס אליו הבדלים משמעותיים בין גברים לנשים. הבדלים אלו בכחם להסביר בדיוק את יחס ההלכה לכל אחד מסוגי כיסוי הראש אותם פרטנו לעיל, כדלקמן:

בפשטות, אצל גברים הפגם במודעות העצמית הריף יותר. התעסקות הגבר באני שלו עלולה להביא אותו במהרה לתחושה של "כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה"⁶¹ ואף לדרדרו למחוזות

58. המודעות הטבעית של לפני החטא מתבטאת בפסוק "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבששו" (בראשית ב', כה).

רבי מרדכי יוסף ליינער מאיד'ביצא מסביר כי תיקון חטא עץ הדעת יהיה בבחינת קריאה מחדש של הפסוקים האוסרים לאכול ממנו. במקום לקרוא כרגיל – "...מכל עץ הגן אכל תאכל. ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו..." (בראשית ב', טז-יז) – נחלק את הפסוקים מחדש ונקרא: "מכל עץ הגן אכל תאכל ומעץ הדעת טוב" בנשימה אחת, ואז כמשפט נפרד, "ורע לא תאכל ממנו!" (מי השילוח' על פרשת בראשית, ד"ה 'ויצו ה' אלקים').

59. המקרה המובהק הוא אבשלום בנו של דוד, עליו נאמר כי "נתגאה בשערו [לפיכך נתלה בשערו]" (משנה סוטה א', ח).

60. ראו מאמר 'הצנע לכת' בספר 'כתנות אור' (הערה 17).

61. דברים ה', יז.

של כפירה. לפיכך, אלו הם בעיקר הגברים הזקוקים תמיד לעבודת האתכפיא של בניית מודעות אלוקית, וזאת בדמות כִּיפָה-כִּפִּיה הנחה על הראש בכל עת.

אצל נשים לעומת זאת, היחס לסוגי המודעות מורכב יותר, וישנו הבדל משמעותי בין רווקה לנשואה. בשנות ילדותן ונערותן, מודעותן העצמית של בחורות היא מיסודה הרבה יותר תמימה וטבעית. כשבחורה חושבת על עצמה ומרגישה את עצמה אין הדבר נוטה להוביל אותה להתנפחות וגאווה מהסוג של "כחי ועצם ידי", ולפיכך אינו שלילי. להיפך – מודעותן העצמית של נשים בשלב זה קרובה יחסית למודעות הטבעית המתקנת של לעתיד לבוא, ולכן גם כוללת מידה מסוימת של מודעות אלוקית (בפרט בדורותינו שבנות לומדות ומקיימות מצוות רבות). מודעותה העצמית של הרווקה היא בבחינת התעמקות במימד הנפש ולימוד איכויותיה, נכסים שהיא תוכל להעלות לקדושה בימי נישואיה. מסיבה זו, בתור שלב ראשון אין הנשים צריכות לדכא אותה בכפייה, אלא אדרבה, הן עובדות את ה' טוב יותר בטבעיות וללא כיסוי ראש כלל (כל זאת מעבר לעובדה הפשוטה, שבשלב זה בחורה צריכה למצוא חן בעיני בעלה לעתיד).

אחרי החתונה משתנה המצב אצל נשים. בשלב זה, הופכת ההתעסקות ב'אני' לאבן-נגף בהתקשרות עם הבעל ובשמירה על שלמות הקשר. המודעות העצמית, שקודם לכן לא הייתה שלילית כל-כך, נעשית בשלב זה שלילית בדיוק כמו זו של הגברים. כעת, גם האשה נצרכת פתאום לרכישת מודעות אלוקית מהסוג של שבירת הגאווה והרגשת ה"כחי ועצם ידי", ולכן נדרשת לעבודה 'גברית' של אתכפיא כדי להתעלות מעל מודעותה העצמית. אכן, היא נצרכת לה ביתר שאת, כדי לאזן את מצבה הקודם בו היא לא נדרשה לעשותה כלל. מסיבה זו, חייבת האשה הנשואה בכיסוי ראש מלא, ניגודו הקוטבי של גילוי השיער במצבה הקודם (כל זאת, שוב, מעבר לדבר הפשוט יותר, שאשה נשואה אינה צריכה להראות מושכת בעיני גברים אחרים).⁶²

ז. מודעות טבעית: מעבר לכיסוי הראש

מההקבלה שעשינו כעת עולה כי גילוי ראש הרווקה מקביל למודעות עצמית מותרת, וכיסויי הראש של האיש ושל האשה הנשואה מקבילים לשני סוגים של מודעות אלוקית. אולם מה בדבר המודעות הטבעית, שיא הבשלת המודעות?

ובכן, המודעות הטבעית שייכת לשלב מתקדם בחיי האשה הנשואה, בו היא משחזרת איכויות מימי נערותה ומשלבת אותן במסגרת נישואיה. כפי שהמודעות הטבעית היא שילוב של שני סוגי

62. ההבחנה בין מודעותה העצמית של הבחורה לזו של האשה הנשואה פותרת את החידה שנותרה פתוחה קודם לכן: מה היחס בין האשה הלא נשואה למדרגת ה"כנגדו"? מההקבלות שערכנו מקודם בין סוגי כיסויי הראש למדרגות ה"לו"-עזר"-כנגדו", עשוי להתקבל הרושם השגוי שהבחורה היהודייה הרווקה מקבילה למדרגת ה"כנגדו" ולעבודת הרשע, חס וחלילה. כעת מסתבר, שהבחורה אכן קשורה למציאות הרשע, אלא שקשר זה שונה מהותית משתי ההקבלות האחרות: מודעותה הטבעית מהווה **תיקון** של הרשע, שתכונתו היסודית היא מודעות עצמית שלילית. בכך שיש לה מודעות עצמית טובה היא מפגינה כיצד חיים טבעיים יכולים להיות כשרים וקשורים לעבודת ה' ולא צריכים בהכרח להגיע לכפירה.

המודעות הקודמים, כך גם בשלב זה בהבשלתה מחברת האשה את עבודת האתכפיא של חייה כרעיה עם הרגשת האני הטבעית של נעוריה. מכיוון שמדובר בשילוב שני סוגי המודעות הקודמים, לא מתבטא שלב זה בשינוי בכיסוי הראש. שחזרה ותיקונה של המודעות העצמית בא לידי ביטוי ב**חוויה פנימית** חדשה של האשה – הרגשה כי ההתמסרות לבן הזוג אינה מרחיקה אותה מהאני האמיתי שלה אלא להפך, מאפשרת לה להגיע אליו.

רעיון זה מובע בפירוש החסידי למדרש המשווה את הקב"ה למלך המחבב את בתו, כנסת ישראל. לפי המדרש הקב"ה⁶³ בהדרגה מעלה את ישראל ממצב בו הוא מכנה אותם "בתי" למצב בו הוא מכנה אותם "אחותי", לאחר מכן "אמי", ולבסוף שוב "בתי".⁶⁴ השיבה למלה "בתי" לאחר "אחותי" ו"אמי" מבטא שחזור של חוויות נעורים ממקום חדש ובשל, המכיל בתוכו את כל השלבים הבוגרים יותר שהצטברו בינתיים.⁶⁵ מסלול זה מבטא את הגעת האשה הנשואה למודעות טבעית: **הבת** שבגרה, נישאה (הופכת בכך ל"**אחתי** כלה"⁶⁶) ונהייתה **לאם**, חוזרת בבגרותה להיות **כבת** החיה במודעות טבעית.⁶⁷

דרגת ה"בת" השנייה היא שיא הבשלת הנשיות, ומהווה מדרגה הגבוהה מזו שהגבר מסוגל להגיע אליה, בבחינת "נתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מאיש".⁶⁸ האשה זוכה למודעות הטבעית הזו בזכות המסלול היחודי שלה, הכולל מודעות עצמית מתקונת מצד אחד, ואחריה אימוץ מודעות אלוקית מוחלטת מצד שני. במדרגה זו היא המשפיעה לבעלה את רזי המודעות הטבעית וחוננת אותו אליה.⁶⁹

63. שמות רבה נ"ב, ה ומקומות אחרים.

64. שלב רביעי זה מופיע רק בחלק מהגרסאות, למשל: ילקוט שמעוני שמות, ל"ט, רמז תיז.

65. ראו: אדה"ז, תורה אור, דרושי חנוכה, ד"ה 'רני ושמחי בת ציון'; הרב יצחק גינזבורג, 'בעתה אחישנה' (גל עיני, תשס"ג), עמ' רסב-רסו.

66. שיר השירים ד', ט; ד', י; יב, ה', א.

67. בבחינת "אחרי בְּלָתִי היתה לי עדנה" (בראשית י"ח, יב). המלה "בְּלָתִי" רומזת לתכלית המודעות האלקית בה הכל הוא "בְּלָתִי לֵה' לבדו" (שמות כ"ב, יט): הבלות, הפסקת מחזור הוסת, היא כעליה אל מעל מחזורי הטבע בה ניתן לעבוד את ה' לשמה. זוהי ילדותה השנייה והבוגרת של האשה.

68. נדה מה, ב.

69. כאמור, במישור הפרטי לא מתבטאת עלית האשה למודעות טבעית בהסרת כיסוי הראש. עם זאת, ממקורות קבליים וחסידיים ניתן להעלות את הסברה, כי במישור הכללי יהפוך השיער לעתיד לבוא למותר ורצוי, ויהיה ניתן לגלותו. רעיון זה נאמר כבר בחסידות לגבי "קול באשה ערוה", וזאת על בסיס הפסוק "עוד ישמע... קול חתן וקול כלה" (ירמיה ל"ג, י-יא), הרומז כי לעתיד לבוא ישמע קול האשה בקול רם (ראו: ר' שניאור זלמן מליאדי, תפילות מכל השנה, ברכות נשואין, ד"ה 'מהרה ה' אלקינו'). יש לשער שדבר דומה יתרחש לגבי השיער, משום שלאחר שיתקיים "ואת רוח הטמאה אעביר מן הארץ" (זכריה י"ג, ב) שוב לא יהיה חשש יניקת החיצונים. אכן, עליית האשה למדרגת "בת" הגבוהה היא בבחינת "עוד אבנך ובנית בתולת ישראל" (ירמיה ל"א, ד), כאשר "אבנך ובנית" הוא על דרך ו'ויבן ה' א-להים את הצלע" (בראשית ב', כב) – פסוק שחז"ל פירשו כמבטא בין השאר את קליעת שערה של חוה לכבוד החתונה! (ברכות סא, א). כלומר, אפשר להבין את

ה. הערת סיום על פאה נוכרית

בסוף ספר משלי מופיע דיוקנה הנודע של אשת החיל, "אשת חיל מי ימצא"⁷⁰. דמות נשית זו נראית, על פניה, שונה מאד מדמות האשה הכשרה המוכרת של "כל כבודה בת מלך פנימה". בעוד אשה זו מאופיינת בהסתתרותה מעיני כל והקדשת עצמה למחוזות הפנימיות, אשת החיל היא אשה פועלת, יוזמת ומשכילה, שגם שומרת על ביתה אך גם יוצאת אל העולם הגדול ומחוללת בו פעולות רבות.

למעשה, שתי הדמויות אינן הפוכות או סותרות. להפך: כחה היחודי של אשת החיל נובע מצניעותה הרבה. באופי הפעילות הצנוע והנשי יש יתרון רב, כח לשנות דברים בשקט ודווקא משום כך בעומק יותר. המדרש מסביר כי כך נהגה דבורה הנביאה, שאף כי פעלה ברשות הרבים שמרה על צניעותה.⁷¹ בנוסף, אשה הפועלת מתוך צניעות מתמסרת לפעילותה ומשקיעה עצמה בה עד שהיא כמו "נעלמת" בתוכה, מעניקה בכך עוצמת יתר למעשיה.

מסיבות אלו עוזד הרבי מליובאוויטש בדורנו את הנשים לצאת ולפעול בחוץ.⁷² כוונתו הייתה לכל לראש ב"מבצעים" של קירוב ליהדות וכדומה, אך הוא גם התיר להיכנס למסגרות עבודה ואף ברמות הבכירות ביותר (ובלבד שהעיסוק יהיה כשר ושלא יבוא על חשבון הבית)⁷³. הוא ראה בכך חלק מממוש החזון המשיחי של "ברא ה' חדשה בארץ, נקבה תסובב גְּבֵר"⁷⁴ – תמורה עמוקה במעמד האשה במסגרתה היא הופכת למשכילה ומשפיעה ולוקחת חלק פעיל בהבאת הגאולה.

גישה זו משתלבת עם הוראת הרבי הידועה לחבוש פאה נוכרית.⁷⁵ שני טעמיו המוצהרים העיקריים (להוראה זו היו א) שהפאה מכסה טוב יותר את השערות, ו-ב) שהגם שההלכה הראשונה בשולחן ערוך היא שאין לבוש מפני המלעיגים, אשה המסתובבת בחוגים רחבים עלולה להיכשל בניסיון זה, להסיר מטפחתה ולשים בתיקה, מה שאין כן עם פאה נוכרית (שאז, כפי שציין פעם, אפילו אם נשיא ארה"ב יכנס לחדר לא תעשה זאת)⁷⁶. עם זאת, גישתו הכללית אל נשות דורנו כשליחות ומשפיעות רומזת כי היו לו טעם נוסף, מובלע, והוא שהפאה הנוכרית מאפשרת לאשה לאזן בין שמירת גדרי הצניעות (ואף בהידור לפי הטעם הראשון) לבין פעילות בחוץ כ'אשת העולם הגדול' המשפיעה על המציאות. אכן, מבחינת ההרגשה העצמית של האשה החובשת פאה,

הפסוק כאומר שבחזרת האשה להיות "בתולת ישראל" ייבנה-יקלע מחדש שעה עד שישוב להיות חלק מתמונת הפנים שלה (כפי שהיה בימי בתוליה) ושוב לא יחשב לבלתי-צנוע.

70. משלי ל"א, י-לא.

71. תנא דבי אליהו רבה, פרק ט, על הפסוק: "והיא יושבת תחת תמר" (שופטים ד', ה): "לפי שאין דרכה של אשה להתיחד בתוך הבית לכך דבורה הולכת ויושבת תחת צלו של דקל ומלמדת תורה ברבים".

72. ראו למשל: 'לקוטי שיחות' ח, עמ' 320, שיחת ר"ה תמוז תשל"א.

73. שיחת ו' תשרי תשמ"ה.

74. ירמיהו ל"א, כא.

75. 'שערי הלכה ומנהג', אבן העזר חושן משפט, עמ' קמג-קמה.

76. 'תורת מנחם' יב, עמ' 189.

מחולל בה הדבר שתי תנועות נפשיות משלימות: האחת של התכנסות פנימה (כמו כל כיסוי ראש העוטף את השערות הטבעיות) והשנייה של יציאה החוצה.

הפאה הנוכרית מדגישה במיוחד עד כמה עיקר עבודת הצניעות היא כלפי **פנים**, ומהווה עבודה נפשית של הנמכת המודעות העצמית והתמסרות לעבודת ה' שבין האשה לבין אלוקיה. מההיתר לחבוש אותה עולה שאיסור גילוי שיער האשה תקף דווקא לגבי שערותיה שלה – כלומר, נוגע למודעותה העצמית. כאשר אשה מבטלת את מודעותה העצמית השלילית ומתמסרת לשליחותה בעולם, אזי, גם אם כלפי חוץ הפאה שלה מפגינה פתיחות ויציאה החוצה, היא עצמה מכונסת פנימה ושומרת על צניעותה.